

En historia om vinden

Den flygande holländarens sista resa

Joris Ivens var en läromästare och förebild för generationer av filmare över hela världen. Men han lät sig aldrig orden behängas eller förvandlas till monument eller avgudabild. Han bara fortsatte filma. Nittio år gammal, efter fyrtiosju filmer under sextio år i arton länder har han nu lagt ner sin kamera. Hans sista film *En historia om vinden* presenteras här av Ulf von Strauss som skriver: Det finns en fråga Joris Ivens aldrig, aldrig ställt sig: åt vilket håll blåser vinden? Därför kan han stå här nu och på fullt allvar få oss att tro att han faktiskt ska lyckas fånga den!

*But release me from my bands,
With the help of your good hands.
Gentle breath of yours my sails
must fill, or else my project fails.*

Bilden ovan visar Joris Ivens under klippningen av "Zuyderzee", en film om det väldiga dammbygget i Holland som han spelade in under tre år. Året är 1930 och Ivens är trettiofem år gammal. Stora bilden till vänster visar honom under inspelningen av hans sista film "En historia om vinden". Joris Ivens livsverk utgör en egen filmhistoria: fyrtiosju filmer inspelade under sextio år i arton länder, alla världsdelar!

"En dag i Havanna träffar jag Ivens
Hans bruna ögon lyser av skålmaktighet
Han är vacker som ett barn är vackert
En filmkamerans grånande Till Eulenspiegel
upptågsmakaren
Den salta vinden flyger i hans hår
.....
Han hänger sig åt äventyret
med håret på ända
uppspelt och alltid redo
att filma den eviga kampen för rättvisa
Detta är tjugonde århundradets lag:
Varhelst revolutionen utbryter
äterfinner man Ivens!"

Den ryske poeten Jevgenij Jevtusenjo hade träffat Joris Ivens i Havanna och publicerade 1962 i Komsomolskaja Pravda en lång dikt som bar hans namn. Paradoxalt är att poeten beskriver Ivens, som var 64 år vid denna tidpunkt, som åldrande. Föga kunde han ana att Ivens befann sig vid mitten av sin yrkeskarriär. Han hade vid det här laget filmat i trettio år. Han har lika många kvar. Han har filmat i den unga sovjetrepubliken, i det spanska inbördeskriget, det kinesisk-japanska kriget, i Australien och Indonesien och på Kuba efter revolutionen. Men ännu återstår för Ivens att filma i Chile och i krigets Vietnam och att återvända till Kina, först för den väldiga, tolv timmar långa, fresken *Hur Yukong flyttade bergen* och sen, till slut, för sin sista film.

Vid närmare nittio års ålder bestämmer sig Ivens för att ta farväl med en sista film. Om man har filmat allt, vad finns då kvar att filma? Det omöjliga förstås — vinden! Det är den uppgift han förelägger sig. Och han ska själv spela huvudrollen. Och filmen ska heta *En historia om vinden*.

Fascinerad av vinden

Joris Ivens föddes och växte upp i Holland. Ett land där man alltid strävat efter att tämja vinden och lindra dess effekter. Ett land fyllt av väderkvarnar och skyddande dammar mot havet. Redan i sin tredje film, 1929, försöker Ivens skildra vinden och 1965 gör han ett nytt försök i en dokumentärfilms klassiker, *Mistralen*, en historia om den vind som dominerar Medelhavet och dess kuster.

Vinden har fascinerat Ivens sedan han

var barn. Och här är han nu som liten pojke. Väderkvarnsvingarna susar och dånar i den hårda blåsten. Den lille Joris leker i kvarnens skugga. Han sitter i ett litet leksaksplan och ropar till sin mamma att han nu ska ge sig av på en lång flygresa — till Kina.

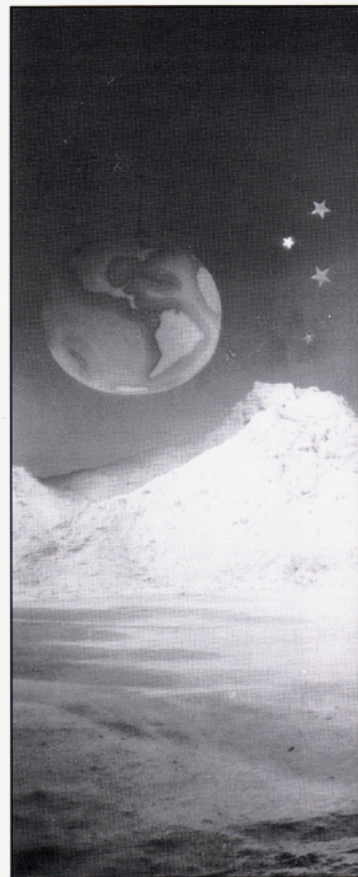
Nära nio decennier senare har den väldiga jumbon fört den gamle mannen över Kinas mäktiga berg och här sitter han nu på en pinnstol på en sandkulle i öknen och väntar på vinden, på stormen. Det fårade ansiktet är inramat av en väldig silverfärgad hårman, som en uråldrig och vis indianhövding ser han ut. Under de buskiga ögonbrynen ögon som sett allt, men med en blick som fortfarande är nyfiken, pig, pojaktigt otålig.

Den svaga brisen formar gåtfulla mönster i ökensanden och den kinesiska radion förmedlar nyheter från hela världen om stormens härjningar: katastrofala översvämningar i Nya Zeeland, förödande skogsbränder i Frankrike och England och Texas och i Mexiko bars en kvinna ett-hundra meter av vinden. Över Kinesiska sjön tornar en annalkande storm upp sig... Ivens ser hoppfull ut. Han söker upp en gammal tai-chi mästare under dennes övningar i parken och berättar för honom att han under hela sitt långa liv varit rädd att andas ut eftersom han lider av astma och dessutom på gamla dagar fått nöja sig med en halv lunga.

Hans liv har präglats av att han haft ont om luft. Därför letar han nu efter andningens hemlighet. Den gamle tai-chi mästaren svarar Ivens att dennes problem är att andningen för honom representerar döden. Hemligheten med andningen ligger i höstvinden. Luften ska inte stanna kvar i magen, den måste runt i kroppen. "Det är den energin ni letar efter, eller hur", säger han till den andlöst lyssnande Ivens.

Stormen viner. Träden knäcks i vinden. Vågorna piskar klipporna och Ivens letar sig i natten fram till ett tempel där Buddha tröstar honom med tusen händer och tusen ögon. Därefter låter han sig bäras majestätiskt av några av den stora filmexpeditionens medlemmar rakt ut i öknen. Medan expeditionen slår läger tar sig Ivens sedan, mödosamt stödd på sin käpp, ut på sanddynerna till den för honom utplacerade pinnstolen.

Här sitter han och inandas sin astmamedicin och väntar på den befriande stormen. Expeditionens läkare som kommit ut på dynerna för att se till en astmatisk gamling och varna honom för den annalkande stor-

men möts av en otålig filmare: den kommer ju aldrig!

Natten sänker sig. Månskaran svävar över den gamle filmaren som somnat på sin pinnstol mitt ute i öknen i sin barnsliga väntan på vinden. Nattbrisen leker med det långa gråa håret, halsduken ligger lika nonchalant slängd över axeln som på den unge tjugotalsbohemien Joris Ivens när han filmade något av sina avantgardistiska ciné-poèmes. Det tunga huvudet har fallit ned mot bröstet och avtecknar sig i det nattliga dunklet som en planet bland planeter på den kinesiska stjärnhimlen. En gripande, underbart vacker metafor för ett dokumentärfilmmande livs mödosamma ansträngning att finna de svindlande korta ögonblicken av förtäta liv som kan skänka film bilden tidlöshet: väntan, väntan, väntan.

När gryningen kommer får den gamle än

svårare med andningen. Vinden kommer inte. Luften tryter. Han kippar efter andan och faller tungt av stolen. Här förebådar Ivens sin egen död. Ja, mer än så. Han iscensätter och filmar sin egen död.

Hyllning till livet

Det ligger nära till hands att jämföra *En historia om vinden* med andra (äldre) mästares sista verk. Ta, apropå döden, till exempel John Hustons överföring till film av James Joyces novell "The Dead" ("Minnen av lycka"). Den filmens storhet ligger i dess smärtfyllda mognad och vemsodfyllda insiktsfullhet. Hos Ivens finns inget inslag av vemod. Där Huston gör en besvärjande gest mot döden hyllar Ivens livet. Det finns i *En historia om vinden*, trots(?) att den i så hög grad handlar om döden, ett starkt inslag av livsbesatthet, en

nästan utmanande livsglädje.

När Shakespeare i "Stormen" och Goethe i "Faust" ska summera ett livs dramatik kommer det i hög grad att handla om kampen mellan goda och onda krafter. Så hade jag nog föreställt mig att Ivens också skulle göra i sin sista film. Men *En historia om vinden* handlar överraskande inte alls om någon sådan strid.

Ty vad händer när Ivens fallit av sin pinnstol där ute på sanddynen i öknen? Jo, han förs i ilfart till sjukhus där han, svävande mellan liv och död, drömmer att han far till månen. Filmen är suveränt disponerad. Ivens har hela tiden glimten i ögat. Berättelsen är trots sitt stora allvar lätt och lekfullt berättad utan varje spår av trött cynism, gammelmans bitterhet eller romantik.

Dessutom finns ständigt närvarande en dagfrisk ironi och självironi, ibland rep-

resenterad av en alltsomoftast uppdykande narr. Nu dyker narren upp på sjukhuset bland väsande andningsapparater som fyller den gamle mannens lungor med den efterlängta luften. Narren ger liv åt en drake som tar Ivens på sin rygg upp till månen. Men det är inte vilken måne som helst. Det är Georges Méliès måne. Ivens upprepar, när han drömmer om sin sista, filmhistoriens första resa, den till månen.

Filmhistoriker har ritat upp två linjer genom filmens historia. Den ena går från den första filmen, bröderna Lumières *Arbetarna lämnar fabriken*. Den andra går från *Resan till månen* av Georges Méliès. Längs den första linjen grupperar sig dokumentärfilmerna, längs den andra spel-filmerna. Är det inte överraskande att Joris Ivens, själv från början ingenjör och kameratekniker liksom Louis och Auguste Lumière och hela sitt långa liv verksam som

Den flygande holländarens sista resa för honom till samma plats som filmhistoriens första — månen.

Efter att under ett långt liv ha varit i oavlatlig, febrig rörelse mellan vår tids alla politiska brännpunkter är kropp och ben trötta. Men blicken är lika pigg och barnsligt nyfiken som någonsin när Ivens med pojkaktig iver manar på sina bärare i jakten på vinden.

dokumentärfilmare, i sin allra sista film hyllar Méliès, trollkarlen och leksakshandlaren, underhållningsfilmens fader?

Både ja och nej. Man kan säga att Ivens här bejakar en sida av sitt skapande som, mer eller mindre tydligt, funnits närvarande under hela hans karriär. Glöm inte bort att Ivens mest ägnat sig åt gestaltande, rekonstruerande dokumentärfilm. (När han befinner sig mitt i stridslinjen i det kinesisk-japanska kriget kommenterar han denna sin hållning på följande lakoniska vis: "Man kan inte göra så många omtagningar när man filmar vid fronten...").

Dessutom är denne dokumentärfilmare som genom ett helt liv uppsökte våldsamma och dynamiska förlöpp vid historiens alla brännpunkter, i grunden en genuin lyriker. Det finns ett stilla, inälvant, poetiskt stråk som följer honom från hans tidiga filmer till hans sista.

Men mer ändå: dokumentärfilmens nestor ger högaktfullt och blanka fan i filmhistorikernas teorier. Hans hyllning gäller *filmen*, varken mer eller mindre. Filmen, den älskade filmen, som han tillbragt ett helt och oavlatigt långt liv tillsammans med. Filmen, *både* som kunskapsförmedlare och upptågsmakare, som forskning och flykt, som agitation och dröm!

Det är också detta, att kärleken till filmen som konststart hela tiden är så tydligt närvarande, som gör att jag så reservationslöst älskar *En historia om vinden*. Det är samtidigt förklaringen till att filmen inte

blir en odrägligt självupptagen historia om en tokig gammal gubbe som struttar omkring och kippar efter andan utan en gripande och skön hyllning till fantasin, till skönheten och glädjen i konsten, med en vacker åldring ständigt sökande sin livsluft.

Väl uppe på månen träffar Ivens hustrun till den man som enligt en kinesisk legend med pil sköt ner de solar som hotade bränna jordens yta. Hon tröttnade på sin strikte man, drack livselixir och for till månen. Olyckligtvis var livet på månen än mer uttråkande då ingen vind fanns som kunde smeka henne. Ivens: Aldrig någon vind! Det måste vara outhärdligt!

Vindspejaren

Tillbaks på jorden tar Ivens nu tillfället i akt att göra narr av sig själv i en lustfylld uppgörelse med sin socialrealistiska period, en tid som han annars varit rätt förtrogen om tidigare. Det finns i denna kommentar inget inslag av bitterhet eller resignation, inte ett uns av cynism. Det är tvärtom gjort med frisk aptit och med en paradoxal optimism.

Därefter beger sig den gamla sökaren ner i underjorden, där han blir anvisad en kista i vilken vinden bor. Scenen påminner om när Odysseus män släpper ut vindgudens vindar ur lädersäcken. Var befinner sig Ivens? Hos vindguden? Han öppnar kistans lock och andas häftigt och begärligt in den friska livgivande vinden. På

kistans botten ligger en ansiktsmask, en talisman. Ivens söker upp maskmakaren och skänker honom i gengäva sin första kärleksfilm, gjord för sextio år sedan: här jagar det kärlekskranka paret varandra, vinden blåser, vågorna slår in mot stranden.

Ivens expedition bär honom i hans bästol högre och högre upp i de kinesiska bergen. Är det här uppe bland molnen och i dimman vinden vilar? Ivens manar ivrigt på sina trötta bärare när de bär honom upp på Kinas dimomhöljda tak. Ivens tar sig modosamt, stödd på sin käpp, med en mikrofon ut på klippkanten. Vindarna talar milt till den gamle vindspejaren: jag är Sierra Madres vind, du vill ha mig för jag är lidandet som ger dig existensberättigande. Ivens lutar sig ivrigt fram, med mikrofonen på ett långt spö, för att fånga vindarnas röster, och de talar till den gamle mannen.

Från jordens alla hörn kommer de. Den fruktade Mistralen, Nebraskas storm, El Niño, den lätta brisen, här på Kinas tak samlas de alla.

Det finns en fråga Joris Ivens aldrig, aldrig ställt sig: åt vilket håll blåser vinden? Därför kan han stå här nu och på fullt allvar få oss att tro att han faktiskt ska lyckas fånga den!

Filmar det omöjliga

En dräplig sekvens i filmen utgör Ivens förhandling med en kinesisk byråkrat om

tillstånd att få filma kejsar Qin Shi Huangs (Shi Huang Ti, Evert Taubes kejsare, han med muren, ni vet) berömda armé av 7.000 statsoldater. Var och en som haft med vänligt tillmötesgående men blankt enfaldig och självuppfyllande byråkrati i tredje världen att göra känner igen sig i Ivens förtvivlade situation. Ivens argument är ovedersägliga: jag har filmat i mer än femtio år. Jag vet hur mycket tid till förberedelse jag behöver, jag vet hur mycket råfilm jag behöver, jag vet vilka vinklar jag vill filma från. Får jag inte vad jag behöver, kan jag inte filma.

På den nionde dagen av hårda förhandlingar tryter hans till synes ouslinliga tålmod och han bestämmer sig för att köpa ihop en armé av repliker i basarkvarteren. Scenerna med den gamle filmaren som från sin rullstol med pojkaktig iver dirigerar sina medhjälpare i deras upphandling av repliker är oemotståndligt charmiga.

Ivens svingar uppsluppet sin käpp som ett trollspö. Och vips — kejsarens armé av gravvaktande soldater uppstår från de döda och marscherar taktfast iväg. Ivens budskap är enkelt nog: Se upp, käre åskådare, var på din vakt. Film är illusion, underbar illusion. Stöter jag bara tillräckligt bestämt med min käpp kan jag ge liv åt Qin Shi Huangs två tusen år gamla soldater av lera! Och så ger han sig åter av ut i öken under stridsropet "att filma det omöjliga är vad som är bäst i livet!"

Magi

Så är han tillbaka på sin pinnstol på sanddynen. Men den här gången är han bättre förberedd. Nu ska vinden lockas fram från sitt gömsle med vindmasken, talismanen, som han spatat upp på en käpp i sanden. Vidare har han tagit hjälp av en häxa. Hon ska frammana vinden med hjälp av magiska figurer ritade i sanden. Mot slutet av sitt långa liv, mot slutet av det tjugonde århundradet, bekänner sig den gamle dokumentärfilmaren till slut till magin. Inte bara vetenskapen kan göra underverk, utbrister han glatt. Han eggar upp sig själv: Låt sanden omhölja oss! Låt molnen bli svarta av vrede! Jag vill att allt ska röra sig! Häxan drar upp de magiska figurerna i sanden. Ivens håller andan, så som han hållit andan i snart nittio år.

Så kommer den. Till slut kommer vinden. Den rungar och river, dånar och smeker, formar vågor i sandhavet. Den gamle filmarens silvervitta lejonman står rakt ut i vinden. Han skrattar, lättad, upprymd,

uppfylld. Han är lycklig. Varför är han lycklig? Är det för att han nu kan tillåta sig att dö? Skrattar han åt magins triumf över förnuftet? Eller skrattar han helt enkelt åt att han vågar andas ut efter nittio år, utan att vara rädd att det inte ska finnas luft att åter andas in?

När döden en gång dött dör ingen mera.
Bryggan står tom, färjestället övergivet.
Vi väntande kan vända hem till livet
från Glömskans flodbädd av förtorkad lera.

Bara mycket små barn och mycket gamla människor kan se på dig med en så fast blick, på en gång skoningslöst genomborrande och fäst långt bakom, bortom dig, vid horisonten kanske. Så ser Joris Ivens blick ut när han betraktar oss åskådare. Han skrattar. Han är befriad. Han säger att han kan tämja vinden och vi tror honom: Men han gör det inte. Han låter den storma. Stor film, stor konst, föds ur stort motstånd. Det är hans insikt och hans livslust.

En historia om vinden är en lycklig och generös film. Den är halsbrytande fri i sin koncipiering och i sitt utförande, fjärran från alla tröttnande berättarkonventioner som städse omger oss. Det är en vacker film. Okonstlad, gjord med en självklar medvetenhet. Alltigenom äkta. Den gamle mannen bestämmer sig till slut för att ge

sig av. Men i stället för att bomma igen slår han upp fönstret på vid gavel. Frisk vind fyller kvalmigt rum, papper kommer i oordning, dammet yr. Han skrattar och vinkar farväl åt oss. Går.

Så här slutar Jevtusjenkos dikt som jag citerade ur inledningsvis:

— Och vart far du härnäst?
frågar jag Ivens
då jag i skymningen möter honom vid stranden
Och han svarar
med en spjuveraktig min
som en sann flamländare:
— Jag har en hel del i sikte!"

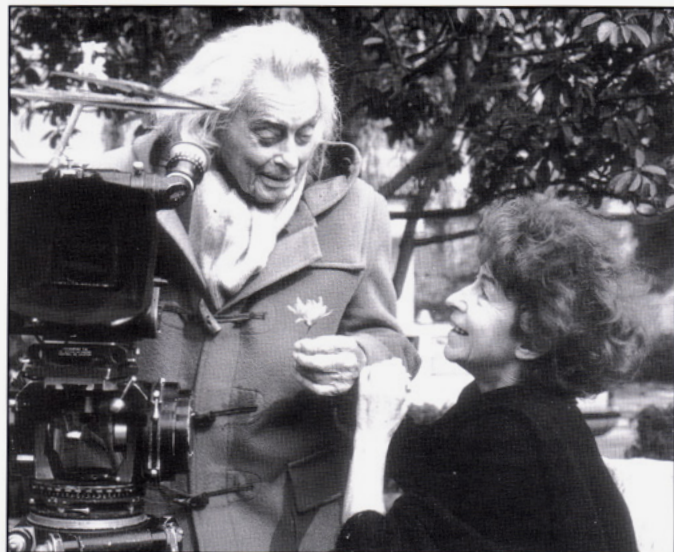
ULF VON STRAUSS

noter:
Diktraderna i artikelns vinjet är hämtade från Prosperos epilög i Shakespeares "Stormen".
Diktraderna om döden är hämtade från Lars Forssells "Sånger".

Tolkningen av Jevtusjenkos dikt "Joris Ivens" är gjord av CH Svenstedt. Dikten i sin helhet finns återgiven i Svenstedts långa essä om Ivens i boken "Barnet åter frukost".

Citat av Ivens är hämtade från filmen eller från hans memoarer, "The Camera and I".

En historia om vinden
av Joris Ivens och
Marceline Lorian
35 mm, färg, 80 min
Distr: Folkets Bio

Här ses Ivens med sin livskamrat och arbetskamrat Marceline Lorian. Hon samarbetade med honom på hans filmer från och med "Rotterdam Europort", 1966.